

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ФЛОРИ ЛІСОВОГО УРОЧИЩА «ОБРАЗ» (СУМСЬКА ОБЛАСТЬ)

М.Ю. СКЛЯР;

В.Г. СКЛЯР, кандидат біологічних наук
Сумський національний аграрний університет

Вступ

Сумська область належить до числа регіонів, де питанню розбудови екомережі приділяють значну увагу. Щорічно в області створюють 5-7 нових об'єктів та територій природно-заповідного фонду (ПЗФ). На даний час відсоток заповідності Сумщини становить 7,4%, а загальна кількість територій та об'єктів ПЗФ – 256 [2]. Крім того, в регіоні постійно проводиться робота з виявлення нових територій, які мають соцологічну цінність.

Традиційно при вивченні місцевостей, перспективних для заповідання, в ботанічних дослідженнях в першу чергу звертають увагу на наявність видів, що потребують охорони, тобто занесених до «Червоної книги України» або тих, що є регіонально-рідкісними. Також звичайно аналізують представленість угруповань, які потребують збереження [3]. Безумовно, цей підхід є доцільним і правильним. Однак вважаємо, що з метою з'ясування характерних ознак та особливостей фіторізноманіття, а також об'єктивної оцінки рівня соцологічної цінності певної території необхідно застосовувати більш детальний аналіз. Зокрема, на перспективних територіях ПЗФ бажаним є вивчення структури флори та порівняння її за даною ознакою з іншими регіонами. Відповідно мета даної роботи полягала у визначенні за результатами оцінки структури характерних ознак флори урочища «Образ» як показника соцологічної цінності даної території.

Об'єкти та методи дослідження

Лісове урочище «Образ» розташоване в межах Великобобрлицького лісництва Державного підприємства «Краснопільське лісове господарство». За фізико-географічним районуванням України ця територія знаходиться в Тростянецько-Сумському районі Сумської схилово-височинної області Середньоросійської лісостепової провінції Лісостепової зони Східно-Європейської рівнинної країни [9]. Характерною ознакою даної місцевості є наявність хвилястих вододільних ділянок, розчленованих порівняно неглибокими, широко розгалуженими балками. На схилах та днищах останніх є виходи джерельних вод [1].

З метою виявлення характерних ознак видового різноманіття рослин урочища «Образ» була проведена оцінка систематичної, географічної, біоморфологічної, еколого-ценотичної структури флори [8, 11, 12]. Крім того, за зазначеними показниками флора урочища «Образ» порівняна з рядом інших територій України: Старогутським лісовим масивом [7], долиною річки Рось [5], межиріччям Десна-Сейм [4], Східним Поліссям [6], Південним узбережжям Криму [10].

Результати та обговорення

За результатами досліджень встановлено, що флористичне ядро урочища «Образ» складають 59 видів. Рослини, що ростуть в межах урочища, належать до 34 родин та 54 родів. В спектрі родин перші три позиції займають Ranunculaceae, Lamiaceae та Poaceae. Вони репрезентують 24,1% родів та 23,8% видів. Десять перших у спектрі родин об'єднують 53,8% родів та 51,0% видів. Родина Ranunculaceae представлена найбільшою кількістю родів (5) та видів (6), Lamiaceae та Poaceae – 4 родами та видами.

Порівняння систематичної структури флори урочища «Образ» із іншими регіонами виявило наявність у неї специфічних особливостей. Зокрема, флора урочища проявляє відмінність від флори Старогутського лісового масиву Деснянсько-Старогутського національного природного парку, а також долини річки Рось. На цих територіях в структурі найбільшу частку (26,1-27,3%) складають види, що є представниками родин Asteracea, Poacea та Ciperacea [5, 7].

Зазначена особливість систематичної структури флори урочища «Образ» значною мірою обумовлена його географічним положенням на відрогах Середньоросійської височини. Розвинута тут система балок сприяє формуванню мікроклімату, особливого за рівнем зволоженості, температурним і вітровим режимом, та, відповідно, створює умови для формування своєрідного флористичного комплексу.

За довготним типом ареалу у флорі урочища «Образ» переважають види європейські (38,98%), євразійські (20,34%) та циркумполярні (15,25%). За цією ознакою флора урочища виявилася подібною до таких територій, як Старогутський лісовий масив та долина річки Рось.

Ареал переважної більшості (61%) видів урочища охоплює борео-субмеридіональну та температно-субмеридіональну зони. Цей показник засвідчує суттєву відмінність флори «Образ» та Старогутського лісового масивів, які розташовані в різних природних зонах: Лісостепу та Поліссі відповідно. Флора урочища за регіональними характеристиками виявила значно більшу подібність до долини річки Рось. Зазначена особливість, безумовно, обумовлена розташуванням цих територій в межах однієї природної зони. Таким чином, на основі географічного аналізу флори урочища «Образ» можна стверджувати, що вона загалом відображує зональні риси.

Рослини адаптуються до всього комплексу умов місцезростання, оскільки екологічні фактори впливають на них не ізольовано один від одного, а у всій їх сукупності. Пристосування рослин до навколишніх умов середовища проявляється не тільки у фізіологічних особливостях, анатомічній структурі органів, але й у зовнішніх морфологічних ознаках, що визначають їх загальний габітус. Адаптованість рослин до всього комплексу умов місцезростання відображає життєва форма [8, 12].

На території урочища «Образ» у спектрі біоморф за загальним габітусом переважають трав'янисті рослини (81,4%). Значно меншою є участь дерев та чагарників, частка яких, відповідно, становить 15,3% та 3,4%. В свою чергу серед всіх трьох біоморф найбільшу частку (майже 70%) складають літньо-зелені рослини. Порівняно значною (10%) є і питома вага зимово-зелених видів.

Проводячи порівняння виявленого співвідношення біоморф з іншими регіонами, можна зробити висновок, що домінування в складі флори трав є типовим не тільки для урочища «Образ», а й для більшості інших регіонів України. Специфічні ознаки біоморфологічної структури урочища більшою мірою проявляються в представленості дерев та чагарників.

Незважаючи на існування різних наукових підходів до виділення біоморф, найбільш зручною та неперевершеною за широтою практичного використання виявилась класифікація життєвих форм датського ботаніка К. Раункієра. Проведений аналіз флори урочища «Образ» з використанням цієї класифікації засвідчив, що серед життєвих форм найбільш чисельною є група гемікриптофітів (69,5%). Значно меншою є частка фанерофітів (20,3%) та криптофітів (8,5%). Група хамефітів дуже малочисельна (1,7%), а група терофітів не представлена взагалі.

Домінування гемікриптофітів є характерним не лише для флори урочища «Образ», а й для ряду інших регіонів (табл.). Специфічні ознаки флори урочища більшою мірою проявляються у відмінностях в представленості таких груп, як фанерофіти, криптофіти, хамефіти та терофіти. На територіях, що взяті для порівняння, присутній значний відсоток терофітів. В урочищі ж вони відсутні взагалі. Кількість

криптофітів в урочищі «Образ» у 2,5-3,3 разу нижча, а кількість фанерофітів у 2,0-3,1 разу вища по відношенню до територій, що порівнюються. В зв'язку з тим, що на території «Образу» домінує лісова рослинність, значна частка серед рослин фанерофітів є цілком закономірною.

Таблиця

Порівняння флори урочища «Образ» за представленістю життєвих форм з іншими регіонами

Життєва форма за Раункієром	Представленість життєвих форм за Раункієром (%)			
	урочище «Образ»	межиріччя Десна-Сейм	долина р. Рось	Східне Полісся
терофіти	-	-	22,2	18,4
фанерофіти	20,3	10,2	6,6	9,7
хамефіти	1,7	2,5	4,4	3,7
гемікриптофіти	69,5	51,8	48,5	55,4
криптофіти	8,5	21,1	18,3	12,8

Екологічна структура флори була проаналізована по відношенню до фактора зволоження, як одного з найбільш значущих в умовах Лісостепу. Встановлено, що в урочищі «Образ» в спектрі гігоморф провідне місце займають представники мезофітної групи (40,7%). Значну роль відіграють також види гідрофітної групи (27,3%) та представники гігомезофітної групи (18,7%). Інші типи гігоморф представлені невеликою кількістю видів та мають незначний відсоток від загальної маси.

За екологічною структурою флора урочища «Образ» проявляє подібність до багатьох інших регіонів України, зокрема Старогутського лісового масиву, долини річки Рось, межиріччя Десна-Сейм. На цих територіях також найбільшу частку (30,3-43,4%) складають мезофіти. В той же час за даною ознакою проявляється чітка відмінність з південним узбережжям Криму, для якого характерним є домінування рослин-ксерофітів.

Еколого-ценотичний спектр флори урочища «Образ» сформований з рослин восьми груп, серед яких найбільшою (близько 58%) є частка широколистянолісових видів. За цією ознакою флора досліджуваної території проявляє значний рівень індивідуальності. Крім того, в межах урочища практично відсутні синантропні види, хоча процес синантропізації флори стає дедалі більш вираженим на території України. Наприклад, в умовах Старогутського лісового масиву частка рудеральних видів становить 13%. На території ж долини річки Рось в складі флори синантропні види складають 34,3%.

Висновки

У флорі урочища «Образ» відображаються як вельми специфічні, так і типові для багатьох регіонів України ознаки. Проявом першого аспекту є своєрідна систематична структура, а також низький рівень синантропізації флори. Типовість більшою мірою притаманна географічній, екологічній структурі та спектру життєвих форм.

Наявність специфічних та типових ознак у флорі урочища «Образ», з нашої точки зору, є одним із важливих показників його екологічної цінності. Вони наочно засвідчують значущість даної території, яка репрезентує природні комплекси зонального типу, і в той же час внаслідок особливого рельєфу, мікроклімату, гідрологічного режиму забезпечує формування та стале існування своєрідного флористичного комплексу. Природоохоронна цінність урочища підсилюється і представленістю в його межах видів, занесених до «Червоної книги України»: *Neottia nidus-avis* (L.) Rich. та *Allium ursinum* L. Вважаємо, що створення в грудні 2011 р. на

території урочища «Образ» одноіменного ландшафтного заказника місцевого значення і надалі забезпечить збереження біорізноманіття та стале існування природних комплексів цієї території.

Список літератури

1. Географічна енциклопедія України: В 3 Т. – К., 1990. – Т. 2. – 480 с.
2. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2010 році. – Суми, 2010. – 87 с.
3. Заповідні скарби Сумщини / Під заг. ред. Т.Л.Андрієнко. – Суми: Джерело, 2001. – 208 с.
4. Карпенко Ю.О. Диференціація рослинності нижньої частини межиріччя Десна-Сейм, її флористична та созологічна цінність: Автореф. дис... канд. біолог. наук: 03.00.05. – К., 1999. – 19 с.
5. Куземко А.А. Рослинність долини річки Рось: синтаксономія, антропогенна динаміка, охорона: Автореф. дис... канд. біолог. наук: 03.00.05. – К., 2003. – 20 с.
6. Лукаш О.В. Біоморфологічна структура флори Східного Полісся у контексті созологічної цінності // Інтродукція рослин. – 2009. – № 1. – С. 10-17.
7. Панченко С.М. Флора, рослинність та популяції модельних видів Старогутського лісового масиву (Сумська область): Автореф. дис... канд. біолог. наук: 03.00.05. – К., 2000. – 29 с.
8. Серебряков И.Г. Экологическая морфология растений. Жизненные формы покрытосеменных и хвойных. – М.: Высшая школа, 1962. – 378 с.
9. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко та ін. // Укр. географ. журн. – 2003. – № 1 – С. 12-16.
10. Фатерыга В.В. Эколого-биологическая структура флоры высокоможевеловых лесов Южного берега Крыма в условиях рекреационного воздействия // Экосистемы, их оптимизация и охрана. – 2010. – Вып. 3. – С. 21-26.
11. Meusel H., Jager E., Weinert E. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropaischen Flora. – Jena: Fischer Verl. – 1965. – В. 1. – 583 p.
12. Raunkiaer C. Types biologiques pour la geographie botanique. Oversigt over det Kgl. // Danske Videnskabernes Selsk. Forhandl. – 1905. – № 5. – 483 p.

Рекомендовано к печати д.б.н. Исиковым В.П.